

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A bencés iskoladráma.

Az iskoladrámát legnagyobb buzgalommal és hozzáértéssel a szerzetesiskolákban művelték. Jó példával jártak elől a jezsuiták és piaristák. Iskoladrámáikkal, kivált vígjátékaikkal hírnevet szereztek a pálosok is.

A XVIII. század vége felé, Jézus-társaságának 1773-ban bekövetkezett feloszlata után, más szerzetesrendek is jobban bekapcsolódtak a közoktatásügybe. A jezsuiták hagyományait követve, a ferencrendiek és minoriták is felkarolták az iskoladrámát. Irodalomtörténetünk művelői rendszorint összetévesztik Sz. Ferenc-rendjének két ágát: a ferencoseket és minoritákat s drámáikat minorita iskoladrámák névvel egy kalap alá fogják. Kézdivásárhely mellett, Kantán minoriták tanítottak, Csíksomlyón ferencrendiek. Am a Ferenc-rend tagjai nemcsak Csíksomlyón, hanem más intézeteikben is művelték az iskoladrámát. Tudunk pl. Zomborban előadott iskoladrámákról. Míg ferencrendiek tanítottak a zombori gimnáziumban (1763—1786), a kolostor évkönyve hűségesen följegyezte az előadások idejét s a darabok címét.

Az irodalomtörténet nem emlékezik meg a bencés iskoladrámáról. Pedig a XVIII. század végén bencés iskolákban is tartottak drámai előadásokat.

A bencések nálunk elég későn, csupán a XVIII. században kértek jelentősebb részt a nyilvános jellegű magyar középiskolai oktatás munkájából. Legrégibb iskolájuk a modori latin iskola, mely 1777-ben szűnt meg. 1776-ban léptek a bencések a komáromi jezsuita gimnázium örökébe. Tulajdonképen csak Jézus-társasága feloszlata után lettek a bencések tanítórenddé. Nemsokára rá, 1786-ban magát a bencés-rendet is feloszlatták. 1802-ben állították újból vissza.

Szórványos adataink vannak, hogy a bencés tanárok a modori és komáromi gimnáziumban iskolai drámákat adattak elő.

A korán elhunyt Bogyai Kristóf (1742—1780) bencés tanárról jegyezték fel, hogy Modorban iskolai drámát adatott elő. 1770 őszétől 1773-ig volt Modorban tanár és hitoktató. Mint a parva tanára, egy jeles komédiát adatott elő a tanulókkal.¹

Nevezetesek voltak a komáromi tanulóifjúság színelőadásai. Többszörre magyar darabokat játszottak, csak elvétve került színre latin darab. Színpadjuk és színháztermük még a jezsuiták korából volt. A függöny ponyváján ez a felirat ékeskedett: „Honoribus nobilis Publici, Litteraturae

¹ A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. V. köt. Bpest 1907. 587. és 745. lap.

Patriae, nec non subsidio pauperum.“ Ez a sokatmondó felirat egyúttal program is volt. A közjó előmozdítását, a nemzeti irodalom fejlesztését s a szegények gyámolítását írták a zászlóra.

A komáromi színelőadásoknak P. Szentmiklósy Alajos igazgató volt a lelke. Egész tanári pályája a komáromi intézethez fűződött. 1782—1790-ig mint tanár és mint hitoktató, 1790—1798-ig mint igazgató működött Komáromban. Az ő érdeme az 1792. évi nevezetese farsangi előadások rendezése is.

1792-ben farsang három napján *Zsugori* vagy *Az Öreg Fősvény* című komédiát játszotta a komáromi diákság. A szereplők sorában tót meg német anyanyelvű tanulók is voltak. Beöthy *Zsolt* szerint a komáromi származású Simai Kristóf piarista tanárnak *Zsugori* c., Molière nyomán átdolgozott darabját adták elő ezúttal.²

Erdokes volt a meghívó. Szövege így szólt: Februáriusnak 14-dikén ötöd fél óraker este, a' Komáromi Deák Ifjúság által ismét egy a' Szegények' hasznára fordítandó Magyar Enekes Víg Játék fog jádattatni; a' fizetés pedig kinek kinek szabad akaratjára hagyatik.³ Megtudjuk a meghívóból, hogy az előadás jövedelmét szegények segélyezésére fordították. Megszabott belépődíj nem volt, hanem önkéntes adományokat kértek a közönségtől.

Gyér adatok, de érdekes bepillantást nyújtanak a bencés iskolák színelőadásaiba.

Mikor a XX. század elején a jezsuiták példájára szerzetes tanítórindjünk ismét felújították az iskolai színelőadások szokását, a bencések is megint beálltak az iskolai dráma művelői sorába. Budapesti intézetükben is adnak elő színdarabokat.

Timár Kálmán.

Arany János siralma a Toldi Szerelmében.

Arany Juliska, Szél Kálmán szalontai pap felesége, gyerekasszony korában húnyt el 1865 december 28-án. A következő év elején a költő-apa elégiájában próbált hangot adni megtört szíve keservének. De *Juliska emlékezete* négyesoros töredék maradt. „Nagyon fáj! nem megy!“ — jegyezte utána. Másik *Följajdulás*-a is e négy sorban tört meg:

Ne lettél volna szívem gyermeke,
Csak, mint valál, Istenkéz remeke,
Könnyem szakadna e feldúlt romon,
Es most erőt vegyek fájdalmaunon!...

„En csak bizonyos objektív állapotban tudom kezelni az érzelmeket — úja Egressy Gábornak. — Ha valami engem mélyen sebez, ott hallgatok...“

Csak 1867-ben állított megható emléket akkor már enyhő, de soha meg nem szűnő gyászának — a *Toldi szerelmében*. Ismeretes a VI. ének 1—6. verszaka, melyben, mint „rámában“, óhajtotta, hogy apai fájdalom fennmarad-

² Beöthy: A szépprózai elbeszélés, Bpest 1887 II. köt. 352. l.

³ Magyar Hírmondó. 1792. I. szak. 347—48. l.

jon. Piroskának, „leánya kis árva leányának“ mondja benne, többek között, ezeket:

Hol van a toll, a szó művészi hatalma,
 Eletro idézni, a mi neked halva!
 Fogsz írni magadnak róla hiú képet,
 Összerakosgatván sok külön omléket:
 Hanem az a kép már merő idegen lesz,
 Boldogtalan gyermek! a te anyád nem lesz.

Csakhogy ez, ha nem is közvetlen lírai, de mégis nyílt hangja a már szelídült keservnek. A mindig vérző szív convulsiója, a könnytelen s éppen azért emésztőbb zokogásnak kitörése, burkoltan, egy tárgyiasított jelenetben más helyen tárul elénk.

Shakespeare-ről mondják a magyarázók, hogy *János király* drámájában (III. felvonás, 4. szín), abban a megható jelenetben, hol Constantia angol királyné fia elvesztésén kesereg, a költő fájdalomának visszhangját lehet hallani, melyet Hamnet nevű fia halála miatt érzett:

Búm tölti bé távol fiam helyét,
 Az fekszik ágyán, az jár-kél velem:
 Felkölti kedves arcát, szavait
 Ismétli, minden tagja kellemét
 Eszembe hozza, és üres ruháit
 Növendék természetével tölti be:
 Van hát szeretni ezt a bűt okom...

(Tudott dolog, hogy Shakespeare-nek ezt a drámáját Arany János fordította magyarra.)

Arany János rejtett siralmát a *Toldi szerelméből* hallani. A VI. énekben (73—77. versszak) van egy jelenet, ahol az öreg Rozgonyi siratja holt-nak volt (mert csak álhalott, de mégis eltemetett) leányát: Piroskát. Régóta táplált vélekedésem, hogy az öreg Rozgonyiban Arany megtört alakja rejtőzködik, hogy Rozgonyi keserve a költő egyéni fájdalomának visszhangja.

A helyzet ez: Toldi megölte Tar Lőrincet, Rozgonyi Piroska férjét. A holtost láttára Piroska is összerogyott — holtan. Lett zavar és sürgős.

Írjuk egyszóval a költemény verssorait, s ekkép tárul elénk Rozgonyi megható keservének képe:

„... Rozgonyi is megjött Kesziből harmadnap. Alig bírja magát, inai roskadnak. Jártányi ereje sem vala bűvába; karon úgy segíték maga szobájába. De kiszökött onnan, mihelyest nem látták, útát törve a nép sorain; bocsáták; s zokogó nagy testtel, csak könnyei hullva, szótalan a lyánya testére borúla. Csókolgatta fehér, hidegült homlokát, már befogott szemét, halovány ajakát. Majd nézte sokáig, fölegyenesedvén, a meddig erőt vett sírni való kedvén. De megint ráomlott, csókolta, ölelte, gyenge fehér kezét keze közt tördelte. Így múlt el egész dél, meg a délután is; megkönnyezte bizony még, a ki pogány is.

A papok és némely hozzá-tartozói egy darabig nézték, nem akartak szólni; de a mikor látták, hogy több az elégnél, el akarták hívni: várják az ebédnél. Hanem ő nem mozdult, nem ügvelt a szóra, sem a szentírásból a vigasztalóra. Úgy kellett utóbb is eltépni erővel, akkor is azt mondá, daczra

emelt fővel: »Hisz' *nem* siratom!... kárt se teszek magamban, gyönyörködöm én csak, kedves halottamban. Ránézni örömmel soha el nem unnék: mily szende, milyen szép! mintha csak alunnék. Szébb bizony ő nékem most, mint vala élve. Ne tegyétek sírba, hadd maradok véle; nem rohad — elteszem téli virágszálnak; hiszen úgy sincs rajta jegye a halálnak!« Szólt, nagy öreg könnyén átalmosolyogva; hanem elszakíták végre, karon fogva, leányát pedig a koporsóba zárták...“

Bármilyen nagy is „a toll, a szó művészi hatalma“, s különösen Arany-nál, aki éppen a jellemző részletek reális rajzolásában annyira mester: mégis szinte kétségtelen bizonyossággá erősödik az a föltevés, hogy ezt a meghatározó jelenetet nem pusztán a költő „képelete alkotta a Rozgonyi házban“. Annyira magán viseli az *átéltség* bélyegét, oly határozottan rajta van a „pszichológiai datum“ (Péterfy Jenő szavaival élve), hogy bizvást ki merem mondani: Rozgonyi siralma Arany János szívéből áradt, s az egész gyászjelenet főbb mozzanatai — a valóságban — ott zajlottak le a szalontai paplakban, Arany János pap-vejének, Szél Kálmánnak házában.

Nemcsak lélektani motívumok, némi történeti adatok is támogatják ezt a teljesen valószínű föltevést.

Ercsey Sándor, Arany sógora, mint a gyászeset szemtanuja, ezeket írja *Arany élettéből* című könyvében: „A leányától megfosztott anyai kebel keserves sírásban talált enyhülést; míg az apa, mintegy elfásultan, sírni nem tudva, a fájdalom egész tengerét zárta magába...“ (Rozgonyi is — „zokogó nagy testtel csak könnyei hullva, szóval a lányka testére borula...“) „Hasztalanok voltak a vigasztalás minden szavai: ő ezekre alig figyelt...“ (Mint Aranyt az ő rokonai, s bizonyára vejének pap-társai, — Rozgonyit is „a papok és némely hozzátartozói“ vigasztalták, „hanem ő... nem ügyelt a szóra, sem a szentírásból a vigasztalóra...“)

— Arany gyásza ott sötétedett a lelkén utolsó lehetéig. „Az a kis koporsó mindig előttem van: amint dőcögött előttünk a gyászkocsin. És annyi jelenet az utolsó órákból. Talán, ha csak hírből hallottam volna: nem tesz vala rám ily mély kiirthatatlan benyomást e veszteség... Körömmel vájnam fel leányom sírját“, — írja barátjának, Pompának, aki szintén nem tudott vigasztalódní gyermeke halála miatt. Mind a ketten fölajdulhatnak Shakespeare-rel: „Van hát szeretni ezt a bút okom!“

S honnét ez a vigasztalan fájdalom?

Arany — a már szintén útszélivé lett szóval mondva — igazán „bálványozásig“ szerette a leányát. „Istenkéz remeke“ volt „az a vidor élet, a szép kis alakból kisugárzó lélek, mely... beragyogta körét, *egnedül* önfényén; melyért idegennek is szeretni kellett.“ S a kis unoka se tudta feledtetni a feledhetetlent. „*Piroska betegségében*“ (1871) így sóhajt föl a költő-nagyapa: „Azt hittem: öröm vagy... Csak a fájdalomnak vagy te folytatása“...

És a fájdalomban mindig van bizonyos megérthető s épp ezért megbocsátható önzés is.

Hol van

Igazi bánat, a mely nem önös?

Mívesztésünk az, bármely alakban,

Mi a bának mélységet kölesönöz.

(*Bolond Istók*. I. 61.).

Shakespearenek nem csak apai szívót törte meg egyetlen fiának halála; büszke becsvágát is megsemmisítette, mely arra sarkalta, hogy családját a birtokos *nemesség* osztályába emelje. Azért vágyott vissza Londonból szülőföldére. De ő — kettétörve a költészet „bűvös vesszejét“, mégis visszatért stratfordi birtokára, s fia mellé temetkezhetett. Am Aranynak „rajongó képzelete“ hiába „rakta a kicsi kunyhót, ott keleten“; leányának halála azt a reményét is elhervasztotta, hogy szülőföldén élvezheti majd a „független nyugalmat, ahol a dal megfogamhat“... „Ha elvonatkozom is veszteségem súlyosb oldalától — írja Tompának — attól, a mi belső, lelketrázó és csupán külső számításaim, ábrándom tönkremenetelét kesergem is: minő fordulat rajtam! Évek óta ábrándozom a gondolattal, hogy visszamehessek Szalontára... Ott szeretnék meghalni s *ő mellé* temetkezni!“... Ez a vágya se teljesülhetett.

Az öreg Rozgonyi, meg a leánya — a költő jóvoltából ugyan — egymás mellett nyugosznak a margitszigeti szomorúfüzek árnyában... De a kerepesi temetőben ama kőkoporsó, „a tölgyek alatt“, az Arany-család tagjai közül csak az apa, anya, fiú, meg unoka porainak nyugvóhelyét jelöli... Am messze keleten, a szalontai sírkert márvány-obeliszkjén, ott fényeskedik Arany Juliska hívő szózata: „A LÉLEK ÉL: találkoznak!“

Trencsényi Károly.

Tompa Mihály barátai.

A magyar irodalomtörténetnek egyik ékessége az, hogy sok benne a tartós, szép baráti viszony. A barátságra születni kell. Tompa Mihály úgy látszik arra született, hogy mindenkor legyenek nagyszívű, szerető barátai. Mert ő maga is hű barátja tudott lenni a barátainak.

Már pataki diákkorában ragaszkodó érzések fűzik például *Böszörményi Károly*hoz, egy szatmármegyei születésű úri fiúhoz. Ennek révén jut jó neveléshez a Jármay-család egyik fia mellett, akiknél Laskadon, Szabolcsban, sok szép napot tölt. Böszörményi Károly barátjának a húga, Katinka, pedig annyira megszereti, hogy az érzelmes, ábrándos leánnyal kilenc éven folytat levelezést s kölcsönös szerelmük talán házassággal végződik, ha Tompát szerény anyagi helyzete vissza nem tartja attól, hogy magához láncolja a jobb sorsot méltán igénylő gentry-lányt.

Barátság őrzi első irodalmi feltűnésének emlékét is. Tompa diákkori versei annyira megnyerik a lasztóci Horátiusnak, *Szemere Miklósnak* a tetszését, hogy felkeresi Patakon a diáklakásán, barátságot köt vele s neveléssel támogatja s ő ajánlja Bajzának, az Athenaeum szerkesztőjének. Szemere ugyan 13 évvel idősebb Tompánál, de ez a korkülönbség nem zavarja egyetértésüket s kölcsönösen javára válik irodalmi fejlődésüknek. Tompa gyakran kirándul Szemeréhez Lasztócra vadászatra, vagy híres hegyaljai szüretjeire. Amely terményítők e látogatások, éppoly meghittangú, de irodalmi értékű kettőjük levelezése is.

Nem tudott ennyire elmélyedni a barátsága *Kazinczy Gábor*ral, aki érdeklődik ugyan iránta, de hűvös modora nem tud felengedni, majd *Petőfi*vel, akivel sok jó órát töltenek együtt, akivel sok nemes lendületre kapnak, de néhány végzetes félreértés előbb szakítja el barátságuk füzérét, mint

41.496

Petőfi életének rövid fonalát. Ez azonban nem vethet árnyat Tompára, mert akik köttőjüket ismerték, azok Tompát, mint embert, mélyebb, értékesebb egyéniségnek jelentik ki. De ennek a viszonynak szépen induló hatásai is néhány értékes hangot csendítenek meg Iránkban.

Vagy nom a barátság múzsájának köszönhetjük-e az eperjesi költői verseny három drága gyöngyét az erdei lakról? S itt vagyunk Tompa *Kérényi Frigyeshez* fűződő barátságánál. Mikor az meghasonult lélekkel tengerre száll, Tompa utánaküldött verse: *Levél egy kibujdosott barátom után*, nemcsak a költői epistolának mintája, de a mélyről jövő s mélyre lató baráti érzéseknek is remek tükrözése.

Bizonyára sok nevet kihagyok, ha már csak az *Arany János, Szász Károly* és *Lévay József* nevét említtem. Az a barátság, mely Tompát Arany Jánoshoz kapcsolja, lélektanilag oly érdekes anyagot nyújt a tanulmányozásra, irodalmi vonatkozásokban oly gazdag, s oly szép világitást derít mind a két jellemre, hogy a magyar viszonyok közt szinte egyedülálló. Tárnyalni azonban csak erről szóló külön tanulmányban lehetne. Említeni már csak azért is érdemes, mert ebből a gyöngéd, mélységes baráti érzületből született meg a legszebb magyar sírvers, amellyel Arany búcsúzik elpihent lelki frigyestől. Szász és Lévay szintén szép emléket állított Tompának, a költőnek is, a barátának is, a lelkésznek is a róla írt emlékezőkben.

Most már csak egy kis történetet idézek fel annak bemutatására, hogy milyen volt Tompa a barátaiban, még idősebb korában is. Mint diákkorában. úgy később is, sőt hova-tovább jobban kedvelt vendége ő a felvidéki kúriáknak. Elborongó, olykor elhallgató, vagy a természet csendjébe menekülő merengő, de egyébként pompás megjelenés, a hölgyek körül szerencsés és kitüntetett lovas, a férfiak közt vérébéli jóbarát. Ha kell iszik, bűgő haszusával harsányabbra erősíti a nótát, anekdotájával, csengő kacagásával magasabbra lendíti a jókedv szárnyait.

Kovács Zsigmond jegyezte fel, hogy mint cseporedő diák, milyenek látta ő Tompát a barátaiban. Az 1860-as években egy délután kopogtatott be Alsószuhán, Gömör megye szélén, a *Majomi József* református lelkész vendégszerető hajlékába. Őt férfit talált ott együtt bizalmas beszélgetésben. Egy látszott közülök öltözetéről világi úrnak, a többi papnak. S a zajos élénkséggel beszélgető társaságból kitűnt egy férfiú testalkatban is, beszédben is.

— Mindenek előtt feltűnt nekem — beszéli az egykori szupplikáns —, hogy a különben mind jeles képzettséggel bíró egyének közt legtöbbször egy magas, martialis külsejű, őszes alak vitte a szót, kit én nem ismertem s ki majdnem folytonosan fel s alá járva a szobában, erős, érces hangon beszélt, oly dolgokról, miket a többiek nagy figyelemmel hallgattak s én magam is. Néha hatalmas kacagás szakította meg a beszédet, mert inkább tréfás napi eseményekről volt szó. Különösen a pompás humorral előadott anekdoták keltettek nagy figyelmet s idéztek elő általános tetszést.

Különösen megragadó volt az akkori andornoki tanító esete. Ez arról volt nevezetesen az elbeszélő szerint, hogy jobban szerette vadászpuskáját, mint az iskoláját. Emiatt az egyházmegye hivatalvesztésre ítélte s az ítéletet a kerület is jóváhagyta. Ekkor olószompolyog a vádlott, név szerint Szunyog. Előadja nagy-alázatosan, hogy ő beismeri, hogy hibázott, de

mégis azért esdekel, hogy ne vegye el tőle kenyerét a főtiszteletű egyház-kerület. Mert mit nyer vele a főhatóság, ha egy ilyen szegény egér földönfutóvá lesz a családjával együtt?

S valóban kegyelmet nyert.

Tompának — mert hisz ő volt a kifogyhatatlan adomázó — nagyon tetszett ez az ember. De nem mondhatta el, amit még szeretett volna, mert kimerülten rogyott abba a karszékbe, ami látható tisztelettel az ő részére volt az asztal mellett fenntartva. Elsápad s felkiáltott:

— Nekem — végem!

A többiek ijedten veszik körül a gondoskodó figyelem minden jelével. Szívére beszélnek, hogy csak a folytonos beszéd merítette ki. S valóban, egy negyedóra múlva jobban lesz és folytatja elbeszélését.

Elmondja, hogy Szunyogh nevű andornaki tanítót ő parlagon maradt zseninek tartja. A Bach-korszakban elkövetett csínyjai miatt bobörtönözték Kassán — talán ő maga is ott ismerte meg. Egy verses krónikát írt: „Egy ártatlanul üldözött s igaztalanul rabságra ítält honfi panaszaí“ címen. Tompa egyes vers-szakaszokat el is mondott a verseztől és sajnálta, hogy nem másolta le magának.

Ezután nemsokára hazament az adomázó barátai köréből, melyben pedig oly jól érezte magát. A társaság tagjai egyébként ezek voltak: *Orbán Ferenc* ragályi lelkész, *Soós Lajos* keleméri lelkész, *Bata Bálint* zádorfalvai lelkész, zseniális férfi, kitűnő szónok, *Dapsy Pál* putnoki főszolgabíró. A szives házigazda, *Majomi József*, maga is jeles szónok, kolleemes társalgó, egyházmegyei főjegyző, ki Révész Bálint püspöknek is kedvelt embere volt.

*

Talán színesebb, emberibb lesz Tompa képmása emlékezetünkben e néhány vonással. Azért időszerű ennek közlése, mert *Zsoldos Béla* borsodi főispán kezdeményezésére mozgalom indult meg Tompa Mihály *keleméri* parókiajában emléktáblával való ellátására. Hadd rezogjenek tovább lelkünkben legalább kis ideig annak a nagy léleknek érzései, akiről oly szépen éneklí Arany:

*És ti szeretti, virágok, üljetek aqya köré,
mondani méla regét...* *Heqyaljai Kiss Géza.*

Mikszáth Kálmán álneveihez.

Mikszáth Kálmánnak *A saját ábrázatomról* c. posthumus kötetében (1914, Révai-kiadás), a bevezetésben, tizenkét Mikszáth-álnevet közöltem, tehát oly jelzéseket, amelyek egészen bizonyosan Mikszáth Kálmán közleményeit jegyzik. E tizenkét álnevének még hat változata van ugyanott közöive (pl. Mikszáth *Scarron* álnevét így is rövidítette: —on, —ron, S. s., s—n, a *Katángy Mengyhért*-et pedig így: K—y.) E könyv elkészülte, illetve megjelenése óta néhány új Mikszáth-álnévre bukkantam s úgy vélem, nem felesleges ezeket, addig is, míg más vonatkozásban megjelenhetnek, közölnöm. Mindenekelőtt magamnak is bizonyos kétségeim voltak a *Plurius*-álnevet illetőleg. Azonban ezek a kétségek immár tárgyaltanak. A *Pesti Hírlap*

1883. évfolyama szeptember 8. számában *A vidéki újságoknak* c. nyilatkozatában maga Mikszáth mondja, hogy ő ír *Pluvius* álnéven. Ugyanez álnév *P—s* formáját használja a nagy író a P. H. 1886. évfolyama 192. számában. P. formában a P. H. 1881. jún. 1. számában a *Vándoroljatok ki* c. közlemény alatt. Más álnév-jegyzősei: *Egy tárcatró* (Magyar Néplap, 1874. dec. 18. a *Mint készülnek a hetilapok* c. közlemény alatt); *Kiscsoltóy Károly* (P. H. 1881 július 10., a *Vokscadtszat* c. közlemény alatt, 1. a 2. mellékletet); *u. a.* (a P. H. 1881 július 24. száma *A tisztelgés* c. közlemény alatt); *Curtius* (e néven jelent meg először *Az öreg Prikler néni* (a P. H. 1882 május 2. számában). Ezekon kívül egész sorát találjuk az *alkalmi jegyzéseknek*, pl. *Grachus* (1884), *Egy ismeretlen* (1897), *Egy képviselő* (1883), *Egy ügynevezett tehetséges író* (1884), *Egy szemtanu* (1885), *Egy alperes* (1885), *Valaki* (1885), *Egy karzati hallgató*, *Egy tárcatró*, X, X—y stb. stb. E jegyzéseknek nemcsak bibliográfiai értékük és érdekességük van, hanem esztétikai is. Kevés magyar író (de író egyáltalán) tudott oly objektív bírója lenni saját alkotásainak, mint Mikszáth Kálmán. Legtöbbször becsülte azon műveit, amelyeket teljes nevével jegyzett. Nem is kopott le azok közül máig sem egynek a ragyogása sem. Már kovesebbet jelent az, amit neve rövidítéseivel jelöl. Rendszerben ezek után következnek közismert álnévei s azok rövidítései s csak ezek után az efemer értékű (vagy személyes érdekű) alkalmi nyilatkozatok jegyzősei. Végül legyen szabad e helyen közölnöm, hogy *Mikszáth Kálmán élete és művei* c. munkám (1917) bibliográfiai függelékéből törölnődök, illetve helyesbítendők a következő adatok: *Komjáthy mint költő* (1881), *Ki lesz a közlekedési miniszter* (1882), *A székely bútorokról* (1882, ennek helyes címe: *A magyar szoba*). *Czirok Mátyás és Szomorú Miska* (1884), *Az ügyes keresztkérdés* (1885), *Ebers könyve* (1885), *A magyar Faust* (1885), *A szomorú ember* (1886), *A „láthatatlan erők”* (1886), *Az új államtitkár hibája* (1887), megjelent a jubileumi kiadásban ilyen címen: *Wekerle először jelenik meg*). a *Podmaniczky-könyve* (szintén), *Gleichenbergi fürdőlevél* (1894). Ezek részben utólag felvették a *Hátrahagyott Iratok* kötetébe s ezért törölnődök a Bibliográfiából, részben, szorgosabb kutatás után, előttem rájuk vonatkozólag a szorosság vitássá vált. Megjegyzem még, hogy ezekkel szemben újabb kutatásaim által a Bibliográfia 36 új hiteles adattal bővült. Ez új adatok közlése azonban más kapcsolatban kerül majd nyilvánosságra.

Rubinyi Mózes.